

HEGEDŰS LAJOS: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Budapest 1952. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 352 l.

Értékes munkával gyarapodott a közelmúltban nyelvjárási irodalmunk: megjelent HEGEDŰS LAJOSnak a moldvai telepesektől gyűjtött szövegkiadványa „Moldvai csángó népmesék és beszélgetések“ címen. Hegedűs Lajos több mint egy évet töltött 1946–51-ig hosszabb-rövidebb időközökben a Moldvából a Bácskába, majd a Bácskából Baranyába telepített csángók között. Megismerte szokásaikat, életmódjukat, szoros kapcsolatot létesített velük, s megteremtette azt a közvetlen jó viszonyt, amely nélkül eredményes nyelvjáráskutatást, elsősorban hosszabb, összefüggő szöveggyűjtést végezni lehetetlen.

A terjedelmes munka három részre oszlik:

1. Bevezetés (5–24).
2. Szövegközlés (25–302).
3. Szójegyzék (303–48).

A Bevezetésben pontos statisztikát közöl a szerző arról, hogy a telepések hogyan oszlanak meg a négy baranyai községben (Egyházaskozár, Szárász, Mekényes, Bikal). Ugyanakkor megrajzolja ezeknek a községeknek a pontos települési viszonyait is. Ez mind nyelvészeti, mind néprajzi szempontból igen érdekes, szinte valószínűtlenül tarka. Egyházaskozáron a helyzet pl. a következő: találunk telepeseket a *moldvai* Gajcsánából, Lábnikról, Klézséről és környékéről. Vannak telepések a *bukovinai* Istensegitsből, Hadikfalváról, Andrásfalváról, Fogadjistenből; az *erdélyi* Csernakeresztúrról, Ludasról, Déváról; a *szlavóniai* Imszolciból és Breslanicából; a *boszniai* Vucsiákról; a *szlovákiai* Nádszegről, ezenkívül ott maradt több mint 60 német család is. Nem sokkal kevésbé tarka a többi község képe sem. Ennek, hogy a múltban igen nagy földrajzi távolságban élő népesoportok kerülnek szoros kapcsolatba és keverednek össze, nyelvészeti szempontból is minden bizonnyal érdekes eredménye lesz. Ezek az eredmények ma még természetesen vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben mutatkoznak, s elsősorban a nyelv legkönnyebben változó területén, a szókincsben.

A Bevezetés további részében ismerteti a szerző a moldvai csángók földrajzi elhelyezkedését, egészen röviden összefoglalja a csángók történetére, származására, a csángó név eredetére és jelentésére vonatkozó eddigi ismereteinket, majd bővebben foglalkozik a csángók gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetével. Ebből a tömör, kerek összefoglalásból világos képet kapunk arról, hogy mint fogtak össze „bojérok“ és papok, hogy sötétségben, tudatlanságban tartásuk a népet, s ugyanakkor meglátjuk, hogy milyen óriási eredményeket hozott a felszabadulás mind a Moldvában maradt, mind a Baranyába telepített csángók számára. Rámutat az összefoglalás arra is, hogy gazdasági helyzetük megváltozásával milyen jelentős változás következett be elsősorban a csángók

szokásaiban, kulturális életében. „Mikor 1941-ben Magyarországra jöttek, régi szokásaikhoz mereven ragaszkodtak, mert az élet és nyomorúság mozdulatlan-ságához voltak szokva. A legegyszerűbb tudományos ismeretek hiányában kuruzslásokkal gyógyítottak, babonákban hittek. Az első években a viseletüket is tartották: háziszóttos, ingvállas, „csángós ing“-et, színes gyapjú katrincát viseltek az asszonyok, szoknyát ('posztókabát'), icárt és bocskort hordtak a férfiak. 5—6 évvel ezelőtt Egyházaskozáron újévkor még uráltak és kecske-táncot jártak, s temetések alkalmával rögtönzött szövegű sirató énekeket lehetett hallani. Lassan megismerkedtek az itteni életformával, a régit elhagyják és örömmel alkalmazkodnak az újhoz. A férfiaknak nem kell többé kocorbán repülő szépasszonyoktól tartani, ... farkas ellen sem fokhagymázzák már szent András napján a kaput és az ajtót, a farkasszív és katrincás gém helyett megismerkednek az OTI- és zöldkeresztes rendelőkben a korszerű orvostudomány gyógyító módjaival, a tehén haszna ... már meg is tanulták — nem a bősorkány-bábától függ, hanem a helyes takarmányozástól ...” (11—12). S ezzel együtt változik a szókinész is, s mint olvashatjuk, elsősorban a moldvai nyelvjárás sajátos régi gazdasági műszavai halnak el, s foglalja el helyüket az egységes magyar gazdasági terminológia, a *gőjé*-t kiszorítja az *anyakoca*, a *puj*-t és *terebuzá*-t a *kukorica*, a *zöld és veres bors*-ot a *zöld és piros paprika*, a *pityóká*-t a *krumpli*, s helyesen állapítja meg azt is a szerző, hogy ezt már „a szövetkezeti életen keresztül kisugárzó hatás eredményének lehet tekinteni“ (13). De a szókinész egyéb területein is találunk érdekes változásokat, amire ismertetésünk során később még vissza foguk térni.

Külön fejezet foglalkozik a gyűjtés módjával. Nagy érdeklődéssel fogtunk hozzá ennek a fejezetnek az olvasásához. Azt vártuk, hogy Hegedűs Lajos gazdag módszertani tapasztalatait legalább vázlatosan ismerteti. Kíváncsiak lettünk volna arra, hogy Hegedűs Lajos milyen szempontok szerint válogatta ki szövegekzlőit, hogyan tudta legyőzni az idegen embertől, a géptől való idegenkedésüket, amivel kétségtelenül állandóan találkozik munkája közben a nyelvjárásgyűjtő. Szerettük volna látni, hogyan történt a szövegek felvétele. Tartalmilag megbeszélte-e a szövegekzlővel, hogy mit fog mondani? Elmondatta-e vele előre, vagy már az első elbeszélést azonnal lemezre vette? Miért csinálta így vagy úgy? Mi az előnye az egyiknek, mi a másíknak? Milyen nehézségei voltak a gyűjtésben? Mindezeknek a bővebb ismertetése talán fényt derített volna arra, hogy miért vannak a könyvben bizonyos aránytalanságok, amire rövidesen ki fogunk térni. Lehet, hogy ezeknek igen komoly objektív okai vannak, de ezeket nem ismerve, kétségtelenül a munka hiányosságaként kell őket megemlítenünk. Érdekelte volna bennünket a lemezekre felvett szöveg átírásának a technikája is, és még sok más hasonló kérdés, de a sokat ígérő fejezet mind-ezekről hallgat, s lényegében alig terjed túl a gyűjtésben használt gépek ismertetésén.

A gyűjtés módja című fejezetben beszél a szerző a gépi felvételeknek a jelentőségéről. Kétségtelenül igaz az, hogy a nyelvjárás szövegyűjtésben igen nagy szerepe van az elektro-akusztikai gépeknek.

Eddig megjelent nyelvjárás szövegyűjteményeinknél kevés kivételtől eltekintve a kutató teljes mértékben magára volt hagyatva, látási és hallási képességeiben, az illető nyelvjárás területéről szerzett többé-kevésbé alapos és megbízható nyelvészeti ismereteiben bízva végezte a gyűjtést. Ez a módszer megfelelő és többszörös ellenőrzés mellett megbízhatónak mondható szövegyűjtés-kor, mint ahogy ezt a módszert ma is eredményesen alkalmazzuk a nyelvátlasz-gyűjtésben. Hosszabb összefüggő szövegek gyűjtésekor azonban ez a módszer már nem járhat megbízható eredménnyel. Papírral és ceruzával a kezében a legképzettebb gyűjtő sem képes arra, hogy a szöveg írása közben figyelemmel

kísérjen minden hangtani, alaktani sajátsgot, kiterjedjen a figyelme a mondat-szerkesztésre, sőt a hangsúlyozásra és hanglejtésbeli finomságokra is. Mindezt viszont lehetővé teszik az elektro-akusztikai gépek. Mindezek mellett az előnyök mellett a gépek egy nagy veszélyére is fel kell hívnunk azonban a figyelmet, mégpedig arra, hogy — amint azt tapasztalatból tudjuk — a gép bizonyos fokig torzít is, különösen a magánhangzókat nem adja mindig egészen tisztán vissza. Ez a torzítás egészen komoly méretű lehet akkor, ha a gép fordulatszámában felvétel és leadás közben változás állt be — ami pedig könnyen megtörténhet, minthogy a gépen forgási sebességszabályozó is van. Dimaphon-lemez lehallgatásával ezt kísérletképpen kipróbáltuk, s azt tapasztaltuk, hogy pl. a forgási sebesség-változtatás következtében a zárt *ē* labiális *ō*-vé torzult. Ezt a jelenséget a hanglemezek lehallgatásakor figyelembe kell vennünk, a lehallgatásnál igen nagy körültekintéssel kell eljárunk, s az egészen finom hangtani jelenségek vizsgálatakor a hanglemezről hallottakat a helyszínen újból ellenőriznünk kell.

A gyűjtés módjával kapcsolatban kell beszélnünk a következő kérdésről is. Hegedűs Lajos nyolc moldvai község (Lészped, Pusztina, Klézse, Somoska, Pokolpaták, Diósfalu, Lábnik, Gajcsána) volt lakóitól közöl szövegeket, s ezeket — helyesen — a szövegközlőknek nem a mai, hanem a moldvai lakóhelye szerint csoportosítja. Az egyes faluból való szövegközlések között azonban bizonyos aránytalanság tapasztalható. Lábnik 62, Gajcsána 57 oldallal szerepel, Pusztina mindössze 15-tel, Diósfalu, Pokolpaták 17—17-tel, Somoska pedig 22-vel. Ez annál inkább sajnálatos, mert: — mint Hegedűs Lajos maga írja — „Az ősi moldvai-magyar elem és annak nyelvi hagyományai erősebben jelentkeznek a pokolpataki, somoskai és klézsei beszélők nyelvében“ (9).

Nem tudjuk, hogy ennek a nagy mennyiségi különbségnek mik az okai. Szándékos-e ez vagy csak véletlenség? Tisztában vagyunk azzal, hogy hasonló jellegű nyelvjárási gyűjtés esetében nem törekedhetünk pontos matematikai arányokra, hisz igen sok körülménytől függ az eredményes gyűjtés. Nem mindenütt találunk megfelelő szövegközlőket, az elmondott szövegek sem azonos értékűek. A nyelvi szempontból értékes szöveg talán tartalmilag nem megfelelő, s így nyomtatásban nem közölhető. A moldvai csángóknál az előbbieken kívül még az a nehézség is fennáll, hogy az egyes községekből áttelepült családok száma igen különböző. Mindezeknek a nehézségeknek a tudatában is azonban az a véleményünk, hogy helyesebb lett volna arányosabban közölni szövegeket az egyes faluból, vagy ha ennek objektív nehézségei voltak, a Bevezetésben fel kellett volna tüntetni.

Ilyen nagyszabású munkától, mint Hegedűs Lajos szöveggyűjteménye, igen sokat várnak a nyelvjáráskutatók és — véleményem szerint joggal — magas követelménnyel lépnek fel vele szemben.

Nyelvjáráskutatásunk a felszabadulás óta sokat fejlődött, gazdag tapasztalatokra tett szert, éppen ezért egy 1952-ben kiadásra kerülő, ilyen nagyszabású szöveggyűjteménynek, amely remélhetőleg számos nyelvészeti tanulmányának szolgál majd forrásul, igen sok szempontot figyelembe véve kell elkészülnie. Egyik ilyen — eddig eléggé elhanyagolt szempont — a nemek és korok szerint mutatózó nyelvjárási eltérések kérdése. Ezt nyelvjárásgyűjtőink eddig mind gyűjtés közben, mind a feldolgozásban eléggé elhanyagolták, pedig, hogy ezen a téren igen érdekes eredményekhez juthatnánk, mutatja pl. Bartha Katalinnak: „A nemek szerint mutatózó tájnyelvi eltérések kérdéséhez“ című rövid cikke is (MNy. XLVII, 214—21).

Szöveggyűjteményének az összeállításakor Hegedűs Lajos sem vette eléggé figyelembe ezt a szempontot: nyolc falu lakóitól gyűjtött, s csak három faluból közöl férfiakról és nőkről is. Különösen sajnálatos az, hogy Klézseről és Lábnik.

ról nincs egyetlen női szövegekölő sem, pedig mindkét helyről nagyszámú áttelepülés történt.

Kissé elhanyagolta a szerző az idősebb nemzedéket is. 42 szövegekölőjéből mindössze 7 van ötven éven felüli, s Lészped az egyetlen község, ahonnan közöl szöveget idősebb és fiatalabb nőktől és férfiaktól egyaránt. Három faluból — Somoska, Pokolpatak, Diósfalu — csak egy-egy szövegekölő szerepel, mindegyik nő. Ez Somoska és Pokolpatak községeknél a Bevezetésben közölt statisztikát figyelembe véve, érthető: kevés az áttelepültek száma. Diósfalunál azonban már nem indokolt, s nem is helyes, mivel éppen Diósfalun mutatkozik egy érdekes hangtani jelenség: az *sz* (előrébb képzett *sz*) kérdése: *János, műszere; póznász*. Így nem tudjuk eldönteni, hogy ez mennyire általános jelenség, vagy mennyire egyéni. Még kevésbé helyes az, hogy az egyetlen diósfalusi adatközlő is az áttelepülés előtt Klézsén lakott, s így végső fokon Diósfaluból származó, teljesen megbízható szövegünk nincs.¹

Az elmondottak a közölt szövegek értékéből mit sem vonnak le, de az egész szöveggyűjtemény értékét kétségtelenül növelte volna, ha a szerző figyelmét kiterjed ezekre a szempontokra is.

A közölt szövegek tartalmilag igen jól vannak összeválogatva. A moldvai csángók életének tarka képe bontakozik ki előttünk, s valóban „szövegeink reális fényben tárják fel ezt a világot, ahová a természettudomány fénye még legkisebb sugarával sem hatolt be“ (11). Megismerkedünk különböző babonás-mitikus lényekkel, a lidércekkel, sárkányokkal, a szépasszonyokkal, a boszorkánybábákkal és azok óriási hatalmával, a hazajáró lelkekkel és a kísértetekkel, a kocsróban repülő asszonnyal. Találunk babonás hiedelmeket a foggal született gyermekről, a váltott gyerekről, a férgek kiirtásáról, a gyémántot fújó kígyókról. Megtudjuk, hogy mit kell tennie a tolvajnak, hogy ne fogja bőrét a golyó. Más-más faluból is hallunk Halmágyi Mihályról, a szentnek hitt szélhámosról, a túlvilágot is ismerő „látó ember“-ről, aki mindössze két inget kért Benke Péternétől azért, mivel híreket közölt férje túlvilági életéről.

A szövegek igen jelentős része foglalkozik — a mindennapi életben játszott szerepének megfelelően — a kuruzslással. Megismertetik velünk a ráolvasás, a szótalan víz, az ónöntés, az úrszita, a „havasi gyék“ gyógyító hatalmát, de megismerjük egyúttal azt is, hogy a kuruzsló boszorkánybábák hogyan tartották hatalmukban a népet, s mint csalták ki a „látó ember“-ekkel együtt sokszor utolsó falat kenyereket.

Nagy szerepet játszik elbeszéléseinkben a farkas is, az ellene való babonás védekezés. Ez is természetszerűen következik régi életmódjunktól, hisz saját maguk, állataik leggonoszabb ellenségét félték és tisztelték benne,

Igen érdekes részét alkotják a szövegekölőnek azok a beszélgetések, melyek a népszokásokra, a lánykérésre, lakodalomra, keresztelőre, a nagybőjtire, az urálásra, a siratásra, a temetésre és halotti torra vonatkoznak.

Bőven találunk népi foglalkozásokat ismertető részleteket is. Feltárul előttünk a csobán élete, harca a farkasokkal, a betegségekkel, a tolvajokkal. Megtudjuk, hogyan folyt le a sajtkészítés és a pisenkeltetés, a kendermunka, a disznóvágás, a házépítés, hogyan folyt a gazdálkodás régen, és hogyan folyik ma. Elmondják ismereteiket, hiedelmeiket a madarakról, gombákról, kígyókról, vérszipókról, a csillagokról, a földrengésről. Mindezeket az egyébként eléggé sovány adatokat is kétségtelenül haszonnal tudja értékesíteni a néprajztudomány.

¹ Mint HEGEDŰS LAJOS utólagos szóbeli közléséből megtudtam, az általam felsorolt aránytalanságoknak az az oka, hogy Somoska, Pokolpatak, Diósfalu és Kléze községekből több megfelelő gyűjtőt nem talált.

Végül a szövegközlemény nyelvészeti szempontból legértékesebb részeként kell megemlítenünk a népmeséket. Nagyrészt kiemelkednek a szöveggyűjteményből. A gyűjtemény leghosszabb összefüggő darabjai, stílusuk változatos, gördülékeny, mondatfűzésük csiszoltabb, mint a többi szövegé. A sok jó mese közül is kiemelkedik: „A szegény csobotár“ (76), „Az aranytojás“ (83), az „Aranylakatocska“ (231), a „Táltos ló“ (273), a „Tehen Páhinc“ (280) című.

A szövegközlés egyes részei terjedelem és tartalom szempontjából is igen különbözőek. Általában mind nyelvi, mind tartalmi szempontból érdekesek és értékesek, mégis van néhány rész, amelynek a kihagyása véleményem szerint emelte volna a munka értékét. Ilyen pl. a „Beszélgetés-részletek“ c. fejezet (130—44). Ez a részlet tipikusan bizonyítja, hogy Hegedűs Lajos néha kissé elfeledkezik munkája jellegéről, gyűjtése céljáról, amit ő maga helyesen így határoz meg a Bevezetőben: „A gyűjtést elsősorban nyelvészeti cél vezette: minél több beszélgetést, spontán nyelvi megnyilatkozást, élményszerű elbeszélést, párbeszédet igyekeztem összegyűjteni“ (14). Elfeledkezve arról, hogy elsősorban összefüggő nyelvjárási szövegek gyűjtése a főfeladata, túlságosan elmerül a néprajzi adatok kibányászásában. A néprajzi szempontnak ilyen túlságos előtérbe helyezésével kerülhettek bele a szövegkiadványba olyan részletek, amelyek — hangsúlyozom — néprajzi szempontból értékesek lehetnek, de nyelvészeti szempontból nem mondhatók annak.

Nézzünk meg pl. egy ilyen részletet: **H:** *Igy a napról | meg a holdról montak-e valamit? | Például mikor így elfogyott | valamejék? | Hogy mér fogy el? | Láttak maguk már íjet, amikor így elfeketedik? |*

Igën. *Én nem láttam, de láttak mások. | H: S akkor mit montak? | Hogy | no, valami jel, — úgy monták. | Valami jel. | Am micsoda jel léssz, asztán aszt ki tuggya előre, hogy mi az? | Aszt mikor osztá meglássz az embër, akkõr . . . | H: Hát, Demse néni, gondolkozott-e már azon, hogy | mijen érdekes, hõgy a nap állandóan aggya a meleget? | Mibõl aggya az a sok meleget, | úgy gondokozott rajta már? | Én nem tudom. | H: De úgy gondokozott rajta már? | Én nem. | Nem. | H: És hogy miér állanak? Hogy állanak azok ot fenn? | Nem érdekes? Ugy nem szoktag beszélgetni róla? | Nem. | Mere mérjem én az Isten ekerettyát? Nem lehet mérjem én aszt! Av vétek, | tuggya. | H: Csak úgy beszélgették-e már ijenrõl | egymás között? | Nem, | nem izs beszélgettünk. | H: Nem? | Nem . . . (131—2).*

Teljesen ismeretlen nyelvjárásból minden szó, minden mondattörödék értékes a számunkra. Egy nyelvjárásterületrõl való többszáz oldalas szövegközleménynél azonban a követelmények mércéjét már magasabbra kell emelnünk, s szövegeinket úgy kell összeválogatnunk, hogy azok a nyelvtudomány részére a jövõben forrásul szolgáljanak, necsak hangtani és alaktani, hanem mondattani vizsgálatok szempontjából is. Éppen ezért helyesebb, ha a fentebb idézethez hasonló jellegû részek a jövõ szövegkiadványokból kimaradnak. Ezért nem látom különösebb értelmét annak sem, hogy egészen rövid öt-tíz soros kis részek helyet kapjanak, különösen akkor, amikor tartalmilag sem érdekesek, mint pl. a következõ részek: Lidérc (60), Sárkány (60), Vérités (248), Beszéd-törödékek (257).

A nagyterjedelmû szöveggyűjtemény természetesen nemcsak tartalmi szempontból érdekes, hanem valóságos nyelvi kincsesbánya is. Nem célja és feladata egy ismertetésnek, hogy ezt a kérdést alaposan és minden részletében tárgyalja, mindössze egy-két konkrét példán szeretném megmutatni azt, hogy a nyelvi változás, elsősorban a szókinés változása kezd már behatolni nemcsak a mindennapi élet nyelvébe, hanem a mesék aránylag konzervatív szókinésébe is. Megjelennek a mesében az új fogalmak. A táltósló például így beszél: „Ej, | lán, — aszongya. — | nehéz *probléma*, nehezèt akar a kiráj, . . .” (278). A mese-

beli király ezt mondja: „Na, *pučđjatos* haza!” (294). Egy másik mesebeli király: „Félül az *autóra*, élmegy az arany uton . . .” (236), a mesebeli hőst megmentő beszélő macska *villanvól* (lifttel) megy fel az emeletre (237), a gazdag bojér összehivatja a *kolégákot* (295), a hitetlen asszonyt a *vécén* ette meg a farkas (223), amelyik kigyó több gyémántot fű, az lesz az *ő vezetőségjik* (61). (Kiemelések tőlem. I. S.)

Ennek a kérdésnek a bővebb vizsgálata igen sok érdekes eredménnyel járhatna.

A gyűjtés módja után ismerteti a szerző a hangjelölést, hangtani tájékoztatót ad, majd röviden ismerteti a szójegyzéket. A hangtani tájékoztatóval, melynek módszertani és tudományos értéke — véleményem szerint — erősen vitatható, a szövegek nyelvészeti ismertetése közben még bővebben fogunk foglalkozni.

Nyelvjárási szövegek közlésénél a közlőnek mindenekelőtt a közlés célját elvileg kell önmaga előtt tisztáznia. Világosan kell látnia azt, hogy mit akar. A nagyközönség részére akar-e népszerű formában nyelvjárási szövegeket közölni, vagy pedig további tudományos vizsgálatok számára óhajt-e forrásanyagot adni. Mindkét cél helyes és elfogadható, de mindkét célhoz más-más út vezet. Az első esetben megelégedhetünk az egészen durva, elnagyolt átírással, sőt erre is kell törekednünk, hisz a túlságosan sok fonetikai mellékjel alkalmazása a szöveg élvezhetőségét csak zavarja. Ha tudományos célokat tartunk szem előtt, akkor azonban a maximális pontosságra kell törekednünk mind fonetikai, mind mondat-szerkesztési, mind stílári szempontból — a nyelvjárási szövegek gyűjtésében gyakorlatilag alkalmazott határokon belül.

Hegedűs Lajos elvileg eldöntötte munkája célját, hisz ezt írja: „A gyűjtést elsősorban nyelvészeti cél vezette . . .” (14), majd másutt így ír: „Az itt közölt moldvai csángó szövegekkel a különböző szempontú nyelvi elemzéshez kívánunk alapot adni” (15).

Ezt a világosan leszögezett elvi célt Hegedűs munkájában igyekszik is megvalósítani. Meg kell azonban mondanunk azt is, hogy fonetikus átírásával nem tudunk mindenben egyetérteni.

Teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy fonetikus átírás esetén ugyanaz a szöveg más-más gyűjtő átírásában kissé más képet mutat, bizonyos határok között ingadozik. Ez természetes is, hisz hallási képességünk nem egyforma. Ennek az ingadozásnak azonban — megfelelő gyakorlattal rendelkező gyűjtőknél — megvannak a maga határai, s bár ezeket a határokat elvileg nem könnyű megállapítani, mégis talán azt mondanám, hogy akár minőségi, akár mennyiségi tekintetben legfeljebb egy fél foknyi eltérés esetén mondható még az átírás megbízhatónak. Tehát pl.: *házo ~ háza; és ~ ě s; ěn ~ ě n*. Hegedűs Lajos átírásában ez az ingadozás — a véleményem szerint megengedhető maximális keretnél — több esetben nagyobb.

Kísérletképpen én is lehallgattam a hanglemezről több alkalommal, többször, a szegény csobotárról szóló rész hat sorát (76). Ebben a hat sorban a következő, véleményem szerint lényegesebb jelölésbeli eltéréseket tapasztaltam: *šimbe* — *szimbe* (*i* — *š*) béeresztették — béeresztették (*é* — *ě*); *csapot* — *csapat* (*o* — *a*); *mėgneszte* — *mėgnėszte* (*ě* — *e*); *millyen* — *milyen* (*lly* — *ly*); *állapodba* — *álapodba* (*ll* — *l*); *én* — *ěn* (*é* — *ě*); *és* — *is* (*ě* — *i*); *lehetnék* — *lehetněk* (*é* — *ě*). (A közölt alak- és hangpárok közül az első mindig Hegedűs Lajosé.) Egyszer *a* névelőt, egyszer pedig *hogy* kötőszót találunk ott, ahol a lemez alapján nincs. *Mėgneszte* (*a*) *doftort* (*hogy*) *milyen álapodba van*.

Ezek az eltérések így önmagukban, kiszakítva a hatalmas szövegek közlés egészéből, talán jelentősnek látszanak. A szöveg egészét tekintve azonban Hegedűs munkájában minden kétséget kizáróan jóval kisebb ezeknek az eltéré-

seknek a száma, mint a régebbi gyűjtésekben, ahol a gyűjtés helyes vagy helytelen voltát még csak nem is lehet ellenőrizni. Mindezek ellenére szükségesnek láttam, hogy rámutassak ezekre az eltérésekre is. Egyesek ugyanis hajlandók a gépi felvételek alapján készült nyelvjárási szövegek közléseket hangtani szempontból is az élő beszéd teljesen pontos, egészen hű másának tekinteni, s elfelejtik azt, hogy bár a hanglemez valóban hűen jegyzi az élő beszédet, annak lehallgatása, illetve átírása természetszerűen bizonyos hibaszázalékkal jár, s ennek a hibaszázaléknak a nagysága a gyűjtő szakképzettsége és gyakorlottsága mellett nagy mértékben függ az átírásra fordított időtől, az átírás többszörös ellenőrzésétől is. Véleményem szerint nagyon kívánatos volna, hogy a hasonló jellegű, tudományos igényű kiadványok fonetikus átírása, illetőleg az átírás ellenőrzése több szakképzett nyelvész bevonásával történjék. Ezzel az eljárással az olyan jellegű hibák számát, mint amelyek Hegedűs munkájában több helyen — magától értetődően — tapasztalhatók, a minimálisra lehetne szorítani.

A munkában található eltérések alapján felmerül az a kérdés, hogy vajjon Hegedűs Lajos munkája alkalmas-e arra, hogy egy esetleg a moldvai csángók nyelvjárásáról írandó hangtani tanulmány forrásul szolgáljon. Véleményem szerint a szövegeknek a hanglemezokról való ellenőrzése mellett — igen.

Mindez azonban egyáltalán nem befolyásolja a munka mondattani, esetleg alaktani értékét, és a szöveggyűjtemény szókinccstanulmányokhoz is kiválóan felhasználható. Persze, hogy ebben a kérdésben a végső döntést kimondjuk, ahhoz még sokkal alaposabb és bővebb vizsgálatokra van szükség.

A hangjelölésre vonatkozóan a szerző a következőket írja: „A szövegeket a magyar nyelvátlaszgyűjtésben használt fonetikus átírással közöljük... és kiegészítjük a finnugor nyelvészeti irodalomban használt jelekkel ott, ahol az szükséges, mint pl. a bilabiális tremuláns jelzésénél: Ψ , ψ (15). A hosszú mássalhangzók jelölésére vonatkozólag pedig a következőket írja: „Hosszú mássalhangzók, mint a helyesírásban, de: *fás'szin*„ (16). Ugyanakkor több alkalommal találunk ilyen alakokat *karosz'szégbe* (191), *még'gazdúlnék* (215), *vas'sollókkal* (226), *még'gérébük* (250), *még'guruzsmálta* (251), *emlékez'sz* (233), *gasz'szálat* (262) stb. Ezeknek a szavaknak a fenti jelölés szerinti ejtését teljesen valószínűtlennek tartom. Az *l*, *r*, *j* nyújtóhatása következtében megnyúló magánhangzókat Hegedűs Lajos következetesen szélesejtésűnek jelzi, pl.: *börjucskát* (25), *tört le* (31), *ésszegyült* (31), *kijövültál* (215), *birtokját* stb. Eddigi nyelvátlaszgyűjtési tapasztalataim alapján kénytelen vagyok a széles ejtésnek ilyen következetes voltában is kételkedni.

Hegedűs a Bevezetésben rövid hangtani tájékoztatót is ad. Ő maga is megjegyzi — és ez természetes is — hogy „A nyelvi jelenségek tudományos kielemezése a szövegek alapján nem tárgya e kiadványnak“ (16). Véleményem szerint egy ilyen jellegű hangtani tájékoztató feladata mindössze az, hogy azt közölje, ami feltétlenül szükséges a szövegek megértéséhez, tehát leíró alapon ismertesse a nyelvjárás hangállományát, és szükség esetén ismertessen a nyelvjárásra különösen jellemző néhány egyéb hangtani sajátosságot. Szerintem szükségtelen, hogy a szerző itt történelmi alapon fejtegesse a moldvai *sz* ~ köznyelvi *s* hang kérdését, annál is kevésbbé, mert néhány sorban még csak röviden sem tudja összefoglalni az eddigi kutatások eredményeit, s amit ad, az a szakembernek kevés, a laikusnak sok. Bőven elegendő volna az, hogy jegyzetben sorolja fel esetleg a kérdés irodalmát.

Semmit sem mondanak a mássalhangzókról szóló fejezetben az ilyen alponatok sem:

f) *ly* ~ *j*: *lyányocska*, *ulyan*, *ulyan*...

vagy h) *j*, *h* ~ *v*: *küjél*, *kühül* „kívül“ (Po, S, K, G, Lé, Lá)...

vagy j) *j ~ gy*: *lējən* „legyen“ (Lá) . . .

vagy j) *p ~ v*: *szip* „szív“, *vérszipó* „pióca“. (G) . . .

S legkevésbé sem tartozik ide, hogy a *szip* szó *p*-je Wichmann szerint finnugor eredetű *p* maradványa, s azt fejtegetni itt, hogy a bilabiális tremuláns valószínűleg ómagyar nyelvi sajáttság, és hogy a nikolsburgi ábécében külön jele volt, szintén felesleges.

A magánhangzókról szóló fejezet 1., 2. pontját és a 3. pont első bekezdését megfelelőnek tartjuk. Véleményünk szerint ilyen módon kellett volna az egész magánhangzóállományt ismertetni, mert a további bővebb taglalás, mint pl. : *o ~ ú* *pop* „púp“, *popos* „púpos“ (Lá) vagy *o ~ u*: *ogyan* „ugyan“ (Lé) *posztrul*, *joho* „juh“, *onoka*; vagy *o ~ e*: *györtya* „gyertya“ (K, Po, S) vagy *ú ~ ó*: *kúduš*, *kúduš* (Lé), vagy *e ~ é*: *nehez*, *ösveny*; *ē, è ~ é*: *szekēr* *szekēr*, *nēz* . . . vagy *ę ~ ő*: . . . *jęd*, „föld“ (G) *ę* „ő“ (K) vagy: *ō ~ ó*: . . . *ō* „3. személyű személyes névmás“ (K) nem sokat mondanak. (Kiemelések tőlem. I. S.)

Mindebből, mint ahogy a kivonatos felsorolás is mutatja, semmit sem tudunk meg a kérdéses jelenség elterjedésére, megterhelésére vonatkozólag. Nem tudjuk meg, hogy a jelenség a felsorolt szavakban legalább általános-e, legfeljebb csak következtethetünk arra, hogy nem. Hogy mennyire nem megbízható ez a hangtani tájékoztató a szöveghez viszonyítva, hadd hozzak fel néhány példát. A 3. személyű személyes névmás a klézsei nyelvjárásban *ō* és *ę* alakban is előfordul, a hangtani tájékoztató szerint. Ugyanakkor mit mondanak a szövegek? Klézseről három szövegközlő van. Benke János 48 éves földműves mondta el „A szegény csobotár“ című elbeszélést, 23-szor fordul elő benne a 3. személyű személyes névmás, mindig *ō* alakban. Máris György elbeszélésében, „A szegény és rest lány meséje“-ben, 20-szor — szintén mindig *ō* (a harmadik elbeszélő szövegeiben nincs meg a 3. személyű személyes névmás). A magam részéről teljesen valószínűnek tartom ugyan, hogy a klézseiek nyelvében a 3. személyű személyes névmásnak élnek bizonyos változatai, esetleg a hangtani tájékoztatóban megjelölt változatai is, de a szöveg és a tájékoztató között ezen a téren ellentmondás van, s ez a tudományos feldolgozásban csak zavart okozhat.

Az egyéb hangtani sajátságokkal kapcsolatban Hegedűs Lajos megállapít néhány tendenciát, pl. „A szóban álló magánhangzók artikuláció tekintetében gyakran befolyásolják egymást kiegyenlítésre: *ajan* ‚ojan‘ (Lá) . . . *odo* ‚oda‘ (Lá)“ (23.) Ezt a megállapítást sem igazolják a szövegek, mert a lábni ki szövegközlés 183–220 lapjain, öt szövegközlőnél egyetlen egyszer sem találjuk meg sem az *ajan* sem az *odo* alakot, ellenben *ojan* alakot találunk a 190., 192., 194., 196., 198., 199., 202., 203., 205., 210., 211., 212., 213., 214., 215., 217., 218., 219., 220. oldalon összesen 36 esetben, *oan* változat található a 211., 212., 213., 214., 216., 219., 220. oldalon 11-szer, előfordul az *ajan* változat is, de csak a 198. lapon: egyszer. Az *oda* ugyanezekben a lapokon csak *oda* alakban szerepel 77-szer, más változatot nem találtam.

Mindez csak néhány kiragadott példa. Lehet, hogy talán nem is a legjellemzőbbek; az azonban kétségtelen ebből is, hogy a hangtani tájékoztató nincs összhangban a közölt szövegekkel, a tájékoztató megállapításait a szerző nem a közölt szövegek alapján vonta el, s így a szövegek elkövetkezendő fonetikai feldolgozásához nem nyújt segítséget, sőt inkább zavart okoz, s véleményem szerint a hangtani tájékoztató ebben a formájában nem emeli a munka tudományos értékét.

A munka harmadik része a szójegyzék. Ide a szerző olyan szavakat vett fel, „amelyek a köznyelv szókincséből teljességgel hiányoznak, vagy pedig hangalakban és jelentésben lényegesen eltérnek a köznyelvi alakoktól“ (24). A közel 1800 szót felölelő szógyűjtemény igen értékes szóanyagot foglal magában. Nagy része ismeretlen, a Magyar Tájszótárból is hiányzik, pl. a közölt 26 *c*-kezdőbetűs

szóból 5-öt találunk meg csak a MTsz-ban, s a 29 zs-vel kezdődőből is mindössze 12-t. Ez a néhány adat is világosan bizonyítja azt, hogy a szövegközlemény szókinés szempontjából felbecsülhetetlen értékű anyag.

Összefoglalva az elmondottakat: Hegedűs Lajos munkája az eddig megjelent legjobb nyelvjárási szövegközlemény. Szövegei tartalmilag értékesek, jól vannak összeválogatva, s szinte egyedülálló bő forrást jelentenek a moldvai csángókkal kapcsolatban a néprajztudomány számára.

Nyelvészeti szempontból munkája elsősorban mondattani, alaktani és stílus tanulmányokhoz forrásértékű, hangtani tanulmányokra csak a hanglemezekkel való alapos egybevetés után használható. Hangtani tájékoztatója elnagyolt, nem megbízható. Szójegyzéke igen értékes.

IMRE SAMU